

## HADİSLERİN SÜBÛTUNU TESPİTTE VE HADİSLERİ DİĞER NASSLARLA BİRLİKTE ANLAMADA TEMEL İLKELER\*

Muhammed b. Abdurrahmân el-'UMEYR\*\*

Çeviren: Muammer BAYRAKTUTAR\*\*\*

### Giriş

Sünnet-i nebeviyye'nin şer'î delillerden biri olduğunda Müslümanlar ittifak etmiştir. Allah'a itaat Hz. Peygamber (s.a.v.)'e itaat etmekle mümkündür ve ancak bununla tamamlanır. Bu sebeple sahâbenin gayret ve çabaları Hz. Peygamber'e, onun sözlerini, fiillerini ve takrirlerini öğrenmeye ve araştırmaya yönelmiştir. Onlar aslen Arap olduklarından Hz. Peygamber'in hitabını dillerinin bir gereği olarak anlıyorlardı. Kendilerine herhangi bir mana kapalı olduğunda, anlama veya hüküm çıkarmada ihtilaf ettiklerinde ise Hz. Peygamber'e müracaat ediyorlardı. Hz. Peygamber irtihal ettikten sonra onların gayret ve çabaları bu defa bu mirasa

---

\* 04.06.1430 tarihinde Riyâd'da düzenlenen "Nedvetu Fehmi's-Sunneti'n-Nebeviyye- ed-Davâbit ve'l-İşkâlât-" sempozyumunda sunulan "et-Tahkik min Subûtu'n-Nass/ Fehmu'n'-Nassi'n-Nebevî fi Dav'i'n-Nusûsi'l-Uhrâ" adlı tebliğdir.

\*\* Doç. Dr., Câmîatu'l-Melik Faysal.

\*\*\* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. mbayraktutar@kilis.edu.tr.

yönelmiş ve iki açıdan Onun hadîslerine ve sünnetine ehemmiyet ve değer vermişlerdir:

Birincisi, Rasûlullâh'ın bütün hadîslerini, hiç birisini göz ardı etmeksizin toplamak ve bunların arasına Hz. Peygamber'e ait olmayanların karışmasını önlemek için sıhhatini araştırmaktır. Bu alanda gösterilen önem, sonuçta İslâm dünyasının her tarafına uzanan bir hadîs hareketini ortaya çıkarmıştır. Buradan da hadîs rivâyetine dair usûl ve kâideleri içeren ıstılahlar, nakledilenlerden delil olmaya elverişli olanlarla olmayanları birbirinden ayırmayı sağlayan yöntemler neş'et etmiştir. Zamanla bu alanda rivâyet ve dirâyet olarak hadîs-i nebevî hakkında çok sayıda muhtelif eserler telif edilmiştir.

İkincisi ise sahâbenin ve de daha sonra gelen İslâm âlimlerinin Hz. Peygamber'in hadîslerine gösterdikleri ihtimâmıdır. Bu da Ondan (s.a.v.) sahîh olarak nakledilenleri doğru bir şekilde anlamaktır. Nitekim sünneti nakletmekten, öğrenmekten ve araştırmaktan maksat da budur. Ancak bu yolla mükellefin, dinin amacına uygun olarak amel etmesi mümkün olur.

Bu alandaki ehemmiyet çok erken dönemden, sahâbe döneminden itibaren başlamıştır. Hz. Peygamber'in maksadını anlama hususunda onların da aralarında ihtilaf vaki olmuştur. Fakat Hz. Peygamber'in dönemine yakınlıkları, Arap diline vakıf olmaları ve Arapça hitabın maksatlarını anlamalarından dolayı ihtilafli meseleler sınırlı olmuştur. Ancak zamanın uzaklaşmasıyla, hayata dair şartlar ve olaylar arttıkça ve dalandıkça, hüküm çıkarmak ve nassları anlamak için belirli kurallara ihtiyaç hâsıl olmuştur. Zaman ilerledikçe kural ve kâideler kökleşmeye devam etmiş, artarak güçlenmiş ve yerleşmiştir. Bunun neticesinde de fıkıh,

fıkh usûlü, fikhî kâideler ve makâsıdu'ş-şerî'a alanlarında telif edilen eserlerle devasa bir kültür ortaya çıkmıştır.

Hadîsleri anlama görevini ise hadîs (ulûmu'l-hadîs) ve istinbât ilimleri üstlenmiştir. Âlimler bazen hadîslerin müşkilini, nâsîh ve mensûhunu beyan ederek, bazen çeşitli açıklamalarla, bazen de manalarını izah etmek suretiyle hadîsleri şerh ettikleri eserlerinde bu ilimlerden istifade etmişlerdir. Ayrıca bu eserler, hadîslerin Hz. Peygamber'e nisbetle sıhhatini tesbit etmedeki kurallara bağlılığına, hüküm çıkarmadaki yönteminin sağlamlığına, Hz. Peygamber'in maksat ve muradını anlama gücüne ve hadîslerde görülen kapalılıkları ve hadîsler arasında veya hadîslerle Kur'ân-ı Kerim arasında meydana gelen teâruz ve çelişkileri ortadan kaldırmasına göre güçlü ve zayıf olmakla temayüz etmiştir.

Bu yazı ve konuşmada, zaman ve ortamın verdiği imkâna göre yukarıda işaret edilen iki esas çerçevesinde sünnet-i nebeviyyeyi anlamının ilke ve esasları üzerinde durmaya çalışacağım. Bunlar da; Birincisi nassın sübûtunun tespiti, ikincisi, hadîs nassının ve metninin diğer nasslar ışığında anlaşılmasıdır.

### I. Nassın Sübûtunun Tespit Edilmesi

Allah, "Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik! Onun koruyucusu da elbette biziz" (el-Hicr,15/9) buyurarak Kitabını ve Kitaba tabi olması yönüyle Hz. Peygamber'in sünnetini koruyacağını garanti/tekeffül etmiştir. Çünkü sünnet Kur'ân'ı açıklayan ve şerh eden konumundadır. Zira Allah "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik" (en-Nahl, 16/44) buyurmuştur. Bundan dolayı Kur'ân'ı tam anlamıyla anlamak, ancak sünnetle mümkündür. Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberinin sünnetine

tabi olmadıkça, Allah'a itaat de gerçekleşmez. İşte bunu gerçekleştirmek amacıyla Hz. Peygamber: "Bir âyet dahi olsa, benden (işittiklerinizi) başkalarına iletin"<sup>1</sup> buyurmak suretiyle kendisinden nakilde ve rivâyette bulunulmasını emretmiş, hadîslerinin öğrenilip muhafaza edilmesine teşvik ederek "Sözümü işitip, güzelce belleyen ve bellediği gibi başkalarına ulaştırın kimsenin Allah yüzünü ağartsin. Nice fıkıh (içeren hadîsleri) öğrenen kimseler vardır ki, kendilerinden daha fakîh olana hadîs ulaştırırlar. Zira nice fıkıh (içeren hadîsi) öğrenen kimse, bizatihi fakîh değildir"<sup>2</sup> buyurmuş, yine "Kim bana kasten yalan isnat ederse, cehennemde ki yerine hazırlansın"<sup>3</sup> ve "Her kim yalan olduğu zannedilen bir sözü bana ait olmak üzere rivâyet ederse, o kimse yalancılardan biridir"<sup>4</sup> buyurmak suretiyle kendisi adına söz söylenilmesinden ve uydurulmasından da sakındırmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hadîsleri, büyük bir itina ile korunmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in hadîslerinin büyük bir çoğunluğu âhâd yolla nakledilmiş olduğundan, her insana ârız olan hata ve unutmaya, Ondan nakilde bulunmaya da ârız olmuştur. Hatta kasten yalan isnad etme ve uydurma da söz konusu olmuştur. Bu yüzden rivâyetlerde doğruluk ve yanlışlık vaki olmuş, sonuçta Hz. Peygamber'e kendisinden sabit olmayanlar da nisbet edilmiştir. Sahâbeden itibaren öncekilerimiz, Hz. Peygamber'den nakilde bulunmanın sıhhatini gerçekleştirmede büyük bir çaba sarfetmişler ve rivâyetlerin sıhhatini tesbit hususunda ilmî/bilimsel bir yöntem tesis etmişlerdir.

<sup>1</sup> Buhârî, Enbiyâ 50; Tirmizî, İlm 13.

<sup>2</sup> Tirmizî, İlm 7.

<sup>3</sup> Tirmizî, Tefsir 1; Buhârî, Enbiyâ 50; Tirmizî, İlm 13; Buhârî, İlm 38; Ebû Dâvûd, İlm 4, (3651).

<sup>4</sup> Müslim, Mukaddime 1.

Hiz. Peygamber'den özellikle sabit olanlar dinde huccet ve delil olunca, bu durumda aklen gerekli olan ve Hiz. Peygamber'in hadîsini öğrenmek isteyen, onun sünneti ile amel etmeye gayret eden kimseye dinen vacip olan, Hiz. Peygamber'den nakledilenin sıhhatinin sübûtunu tahkîk etmek, hadîsin metnini ve bize geliş yolunu incelemeye yönelmektir. Çünkü Hiz. Peygamber'in hadîsini, ondan bir sahabî nakletmiş, o sahabî de bir başkasına rivâyet etmiş, sonra bir ravîden diğerk bir ravîye olmak üzere nakil teselsül ederek devam etmiştir. Böylece hadîs iki bölümden meydana gelmiştir. Birincisi hadîsin metnine ulaştıran tarîk ve yoldur ki, bu ravîler zinciridir ve ıstılahta hadîsin 'sened'i olarak isimlendirilmiştir.

İkincisi ise, senedin bittiği ve sözün bulunduğu kısımdır. Bu da 'metin' olarak isimlendirilmiştir. Sened ve metinden her birine büyük bir önem verilmiş, özellikle bunlardan her birinin tespiti için ilke ve kurallar geliştirilmiştir. Aşağıda bunları açıklamaya çalışacağız:

#### **A) Hadîsin Metnine Bakarak Hadîsin Sübûtunu Tespit Etmek**

Hadîslerin senetlerini araştırmak, metnini araştırmaya göre daha yaygın bir durumdur. Günümüz modern araştırmalarında bu durum büyük bir yer işgal etmiş ve bazıları âlimlerin hadîslerin metniyle ilgilenediklerini ve önem vermediklerini gibi bir zanna kapılmalarına yol açmıştır. Bazıları da onları senede verdikleri önem nedeniyle, sahîh nassın gerçeğini araştırmayı ihmal etmekle itham etmiştir<sup>5</sup>. Oysa gerçek öyle değildir. Çünkü onların gayret ve çabaları metin ve sened üzerinde beraber olmuştur. Hatta metnin sıhhatinin tespit edilmesi, zaman bakımından

<sup>5</sup> Ebû Reyve, *Advâu 'ala's-Sunneti'l-Muhammediyye*, s. 7.

daha önceliklidir ve çok erken dönemde Hz. Peygamber'in hayatında, sahâbenin Rasûlullâh'dan duyduklarını birbirlerine iletmekle başlamıştır. Hatta onlardan biri, haberin sıhhatini doğrulama ve gönlünün emin olmasını istediğinde, duyduklarını hemen –Hz. Ömer'in hâdisesinde olduğu gibi- Hz. Peygamber'e arz etmeye yönelirlerdi. Nitekim o, Medîne'nin avâlilerindeki bir komşusu ile nöbetleşe olarak Hz. Peygamber'in yanında bulunurdu. Bir gün komşusu, bir gün Hz. Ömer Rasûlullâh'ın yanında bulunur ve her biri arkadaşına Hz. Peygamber'den duyduklarını haber verirdi. Bir gün komşusu Hz. Ömer'e gelerek, Peygamberin eşlerini boşadığını haber verdi. Hz. Ömer haberi doğrulamak üzere derhal giderek, Rasûlullâh'ın huzuruna vardı ve: "Eşlerini boşadın mı?" diye sordu. Hz. Peygamber de: "Hayır" diye cevap verdi<sup>6</sup>. Bu hadîs, metnin sıhhatini tevsik etmenin/doğrulamanın erken dönemlerde başladığını göstermektedir. Ancak bu durum sahâbenin sadâkati ve birbirlerine olan güvenleri nedeniyle sınırlı boyuttaydı. el-Berâ b. Âzib (r.a.) şöyle demektedir: "Bizden her biri Rasûlullâh'ın sözünü/hadîsini duyamazdı. Bizlerin işleri ve güçleri vardı. Fakat insanlar o zamanlar yalan söylemezdi. Hazır bulunan, bulunmayana haber verirdi"<sup>7</sup>. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe, Rasûlullâh'dan hadîs naklinin güvenilirliğine daha da önem verme ihtiyacı hissettiler ve bir takım yöntem ve yollara başvurdular. Bazen şahit istemeleri böyledir. Meselâ Kabîsa b. Zueyb (r.a.)'in hadîsinde olduğu üzere o şöyle demiştir: "Bir nine mirasını istemek üzere Hz. Ebûbekir'e gelince, ona şöyle cevap verdi: "Senin hakkında Allah'ın Ki-

<sup>6</sup> Buhârî, İlim, et-Tenâvub fi'l-İlm, 89.

<sup>7</sup> el-Hâkim, *el-Mustedrek*, 1/127. Hâkim şöyle demiştir: "Bu, Buhârî ve Müslim'in rivayet etmedikleri ama onların şartına göre sahîh olan bir hadîstir".

tabî'nda bir şey yoktur. Rasûlullâh'ın sünnetinde de ben senin için bir şey (verildiğini) bilmiyorum. Sen şimdi dön, insanlara bunu bir sorayım" dedi. Sonra Hz. Ebûbekir meseleyi sahâbeye sordu. Bunun üzerine Muğîre b. Şu'be, Rasûlullâh'ın nineye mirastan 1/6 hisse verdiğini söyledi. Hz. Ebûbekir: "Bunu seninle beraber başka işiten var mı? diye sorunca, Muhammed b. Mesleme el-Ensarî ayağa kalktı ve Muğîre'nin söylediğini tekrarladı. Hz. Ebûbekir de bunu uyguladı"<sup>8</sup>.

Sahâbenin, hadîsin metnini tespitte uyguladığı yöntemlerden biri de, Kur'ân'a arz etmektir. Meselâ Fatıma binti Kays, kocasının kendisini üç talakla boşadığını, Rasûlullâh'ın da ona mesken ve nafaka tanımadığını Hz. Ömer'e haber vermesi üzerine Hz. Ömer: "Hafızasında tuttuğunu veya unuttuğunu bilemediğimiz bir kadının sözüyle Allah'ın Kitabını ve Peygamberimizin sünnetini terk etmeyiz. Kadına hem mesken, hem de nafaka vardır. Allah şöyle buyurmuştur: "(Boşandığınız) kadınları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Meğerki apaçık bir hayasızlık getirmiş (yapmış) olsunlar."<sup>9</sup>. Yine Urve b. Zubejr'in naklettiği şu rivâyette bunun gibidir. O şöyle demiştir: "Âişe (r.anh)'ın yanında İbn Ömer'in merfû olarak Hz. Peygamber'den: "Şüphesiz ölü kabrinde ailesinin ağlamasından dolayı azab görür" buyurduğu bahsedildi. Bunun üzerine Âişe: "Hayır, Rasûlullâh şöyle demiştir: "Şüphesiz ki ölü kendi hatası ve günâhu sebebiyle azâb olunmaktadır; ailesi ise şimdi onun üzerine ağlamaktadır" buyurmuştur, dedi"<sup>10</sup>.

<sup>8</sup> Mâlik, Ferâiz 4, II. 513; Tirmizî, Ferâiz 10 (2101), IV. 420; İbn Mâce, Ferâiz 4 (2724), XI. 910; Ebû Dâvûd, Ferâiz 5 (2894), III. 317.

<sup>9</sup> Müslim, Talâk 46, II. 1118-1119; Ebû Dâvûd, Talâk 40 (2291), II. 717-718.

<sup>10</sup> Buhârî, Megâzî 8.

Bütün bu örneklerde hadîsin doğruluğunu kontrol etmek, içerik olarak senede değil metne dayalıdır. Sonra bu yol ve yöntem sahâbeden sonra gelen tabîinin yol ve yöntemidir. Mesela er-Rabî' b. Huseym (v. 61) şöyle demektedir: "Öyle hadîsler vardır ki, onun gündüzün aydınlığı gibi bir aydınlığı vardır. Yine öyle hadîsler vardır ki, onun da gecenin karanlığı gibi bir karanlığı vardır, biz de onu bununla tanırız"<sup>11</sup>. Hadîs âlimleri de bu yöntem üzere hareket etmişler ve hadîs metinlerine tenkit ve basiret içeren bir bakışla bakmışlardır. Böylece bir takım karînelere dayanarak -ki bunlar gerçekte selefleri olan sahâbe ve tabîînden almış oldukları ölçülerdir- onların arasından sağlam ve çürük olanlarını ayırmışlardır. Bu ölçüleri de senedi ister sahîh ister zayıf olsun her hadîse uygulamışlardır. İmâm Şâfiî'nin er-Risâle'de belirttiği şu husus, bu konuda ki en mühim ilkelerden biridir. O şöyle demiştir: "Bir hadîsin doğruluğuna veya yalan olduğuna, hadîslerden özel olan azı dışında, çoğunlukla ancak haber verenin doğruluğuna veya yalan söylemesine göre delil getirilir. Dolayısıyla bu konuda hadîsin doğru veya yalan olduğuna delil getirilmesi, ravînin ancak bunun gibisi câiz olmayanı veya doğruluk delâletleriyle kendisinden daha sabit ve daha üstün olana muhalif olanı rivâyet etmesiyle olur"<sup>12</sup>. Şu halde İmâm Şâfiî, hadîsin yani metninin yanlış olduğunu öğrenmek için iki ölçü/kriter belirlemiştir:

**Birincisi:** Bir benzerinin câiz olmayısıyla yani imkânsızıyla rivâyette bulunmaktır. Bu imkânsızlık da aklî ve tarihî açıdan imkânsızlığa şamildir.

<sup>11</sup> en-Nisâbü'rî, el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, s. 62.

<sup>12</sup> Şâfiî, *er-Risâle*, s. 399.

**İkincisi** ise: Daha sağlam ve sabit olana muhalif olanıyla rivâyet-  
te bulunmaktır. Küllî kâideler hususundaki bu ölçü ve kriterleri “el-  
Menâru’l-Munîf fi’s-Sahîhi ve’d-Da’îf” adlı eserinde zikreden âlimlerden  
biri de İbnu’l-Kayyım el-Cevziyye’dir. O bir çok hadîs hakkında, bu kri-  
terlere göre metnine bakmak suretiyle uydurma ve zayıf hükmünü ver-  
miştir<sup>13</sup>.

Burada vurgulanması gereken husus, metne bakmak suretiyle  
hadîslerin sübûtunu tespit etmenin ve âlimlerin belirttiği ölçü ve kriterle-  
ri kullanmanın ehil olmayan herkese açık bir alan olmamasıdır. Bu ancak,  
hadîsleri bilen ve bu alanda dirâyet sahibi olan ve de kendilerinde fıkıh  
ve hadîsi cem eden yetkin âlimlere açık bir alandır. İbnu’l-Kayyım’a:  
“Mevzû/uydurma hadîsi, senedini nazar-ı itibara almadan uydurma  
olduğunu, bir kâide ve kriterle bilmek mümkün müdür?” diye sorulunca  
şöyle demiştir: “Bu oldukça değerli bir sorudur. Ancak bunu ancak sahîh  
sünnetleri bilmede ilerleme kaydederek yetkinliğe ulaşan, sünnet bilgisi  
eti ve kemiğine karışmış, bu hususta kendinde meleke meydana gelen,  
böylece âdeta Rasûlullâh’ın ashâbından biriymiş gibi, Onunla (s.a.v.)  
beraber bulunmuş bir kimse gibi sünnet ve âsârı, Rasûlullâh’ın emrettiği,  
nehyettiği, haber verdiği, davet ettiği, sevdiği, hoşlanmadığı ve müslü-  
manlara meşrû olarak koyduğu konulardaki sîretini ve yaşayışını bilme-  
de güçlü bir ihtisasa sahip kimse bilebilir. İşte böyle bir kimse  
Rasûlullâh’ın ahvâlinden, gidişatından, konuşmasından ve Peygamber’in  
haber vermesi câiz olanla olmayanları, diğer insanların bilemeyeceği

<sup>13</sup> İbnu’l-Kayyım’ın zikrettiği en önemli kâideler şunlardır: Duyuların hadîsi yalanlaması,  
hadîsin sarîh sünnete açıkça aykırı olması, hadîsin Kur’ân’ın sarîh lafızlarına ters düşmesi  
ve hadîsin Hz. Peygamber’den sadır olmasını imkansız kılan karînelerin bulunması. Bkz.  
İbnu’l-Kayyım, *el-Menâru’l-Munîf* adlı eseri.

şeyleri bilir ve anlar. Bu ise her uyan kimsenin uyduğuyla beraber olması durumudur. Çünkü bununla temayüz eden kimse, uyduğu kimsenin sözlerini ve fiillerini araştırmada, öğrenmede ve kendisine nispet edilmesi sahîh olanla olmayanları ayırt etmede, bir başkasında olmayacak şekilde daha istekli olur"<sup>14</sup>.

### B) Hadîsin Senedine Bakarak Hadîsin Sübûtunu Tespit Etmek

Sahâbe Hz. Peygamber'in kendisinden tebliğde bulunulması emrine icabet etmiştir. Onlardan herhangi biri, kendisinde bulunan bir hadîsi, ister onu doğrudan ister bir başkası vasıtasıyla Hz. Peygamber'den almış olsun, kendisi ile Rasûlullâh arasındaki vasıtayı açıklamaya gerek duymaksızın bir başkasına iletliyordu. Bu sebeple açıklama zorunluluğuna ihtiyaçta yoktu. Zira insanlar temiz bir fitrata, doğruluğa, dikkate ve Rasûlullâh'dan nakilde bulunmanın saygısına sahiptiler. Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle demektedir: "(Babam) Zübeyr'e: "Falan kimsenin falan kimseden haber verdiği gibi, ben senin Rasûlullâh'dan hadîs rivâyet ettiğini işitmiyorum?" dedim. Şöyle cevap verdi: "Evet ben ondan hiç ayrılmadım. Ancak O'nu (s.a.v.) şöyle söylerken işittim: "Kim bile bile bana yalan nisbet ederse cehennemdeki yerine hazırlansın"<sup>15</sup>. Fakat tâbiûn asrı gelince ve rivâyet artınca ve insanların adâlet ve zabt konusundaki konumları değişince, ravîlerin isimlerinin açıklanmasına ihtiyaç duyuldu ve isimleriyle sorumlu tutulmaya başlandı. İbn Abbâs şöyle demektedir: "Bir zamanlar biz bir kimseyi: "Rasûlullâh şöyle buyurdu.." derken işittik mi gözlerimizi hemen ona çevirir, kulaklarımızı ona verirdik. Ne zaman ki insanlar her boyayı boyamaya başladılar, artık biz de

<sup>14</sup> İbnü'l-Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, I. 44.

<sup>15</sup> Buhârî, İlim 38; Ebû Dâvûd, İlim 4 (3651).

bildiğimiz ve tanıdığımız şeylerden başkasını onlardan almaz olduk”<sup>16</sup>. Muhammed b. Sîrîn ise şöyle demektedir: “Eskiden isnadı sormazlardı. Ne zaman ki fitne koştı, bize adamlarınızın/ravîlerinizin isimlerini söyleyin, demeye başladılar. Bakılır, eğer onlar ehl-i sünnetten ise hadîsleri alınır; ehl-i bid’atdansa, hadîsleri alınmazdı”<sup>17</sup>. Abdullah b. el-Mubârek de: “Bizimle (şu hadîs rivâyet eden) insanlar arasında ayaklar yani isnad vardır”<sup>18</sup> demiştir.

Hadîs rivâyetinin genişlemesi, artması ve hadîs öğrenmek için yolculukların ortaya çıkması, râvîler hakkında değerlendirmede bulunmaya ve rivâyeti kabul etmede etkili olan durumlarının açıklanmasına ihtiyaç duyuldu. Ravîlerin her bir durumu karşılığında ihtiyatlı olmayı gerektiren hususların ve ravî ile rivâyeti hakkındaki değerlendirmenin açıklanması durumu ortaya çıktı. Sonuçta isnad ve ona bağlı ilimler, rivâyetlerden makbûl ve merdût olanını ayırt etmeyi sağlayan ilke ve kullardan oluşan mükemmel bir sistem haline geldi. Âlimler isnada, dini koruma hususunda emniyet sibobu olarak bakmışlardır. Ebû Amr el-Evzâî şöyle demektedir: “İlmin yok olması, isnadın yok olmasıyla”<sup>19</sup>. Hâkim de şöyle demektedir: “Eğer isnad olmasaydı, hadîsçiler onu sormasaydı ve onu muhafaza konusunda çokça üzerinde durmasalardı, İslâm’ın binası yıkılır, bid’at ve ilhad ehlinin hadîs uydurması ve isnadları değiştirmesi mümkün olurdu. Zira rivâyetler, isnaddan soyutlandığında eksik ve budanmış olurlar”<sup>20</sup>. Hatta âlimler isnada dinin bir parçası

<sup>16</sup> Müslim, Mukaddime 4.

<sup>17</sup> Müslim, Mukaddime 5.

<sup>18</sup> Müslim, Mukaddime 5.

<sup>19</sup> İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/57.

<sup>20</sup> Hâkim, *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs*, s. 6.

olarak bakmışlardır. Abdullah b. el-Mubârek: “İsnad dindendir. Eğer isnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi”<sup>21</sup> demiştir.

İsnad bu mevkiye; metnin, sözü veya hadîseyi, ilk halka tarafından, arada bazen uzayan veya kısalan isnad halkalarına uğrayarak son halkasına -ki o da genellikle tedvin edilmiş kitabın sahibidir- ulaştırarak nakli esnasındaki durumuyla ilgili olarak net bir görüş temin etmesi sebebiyle ulaştırılmıştır. Bu süreç boyunca muhaddisler, rivâyet üzerinde hüküm vermede etkiye bulunan her bir durum veya niteliği gözlemlemişlerdir. İsnad varsayım, zan ve kuruntulardan uzak bir şekilde, üzerinde hükmün bina edildiği rivâyetle ilgili olarak doğrudan değerlendirmenin cereyan ettiği alan haline gelmiştir. Dolayısıyla isnad zinciri tenkitçiye,

<sup>21</sup> Müslim, Mukaddime, s. 15.

İsnad sistemi ve ilimleri Muhammed (s.a.v.) ümmetine özgü birer hususiyettir ve Allah'ın, Kitab'ını ve Peygamberinin sünnetini korumasının bir nev'idir. İbn Hazm konuyla ilgili şöyle demektedir: “Hz.Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmaya kadar sika ravînin sika ravîden rivâyeti: Her bir ravî kendisinden rivâyette bulunduğu ravînin ismini ve nesebini haber verir. Bütün ravîler şahıs, durum, zaman, adâlet ve mekan bakımından bilinir. Bu şekilde gelen rivayetlerin çoğu, Hz. Peygamber'e kadar sahâbeden bir grup kanalıyla büyük çoğunluk tarafından yapılan nakillerdir. Ya da bir sahâbiye veya tabiünden birine veyahut tabiünden rivâyet alan bir âlime kadar bir çoğunluğunun yaptığı nakil şeklindedir. Bu konuda bilgi sahibi olan kimseler bunu bilir. Böyle bir rivâyet anlayışı, Allah'ın diğer din mensupları içinde sadece Müslümanlara verdiği bir özelliktir. Allah Teâlâ 4,5 asır boyunca doğuda ve batıda, güneyde ve kuzeyde bu özelliği Müslümanlar nezdinde ilk günkü gibi canlı ve dinamik bir şekilde devam ettirdi. İsnadı öğrenmek için sayısını sadece Allah'ın bilebileceği kadar kimse uzak bölgelere yolculuk yapmıştır. Bir önceki ravîye en yakın olan, isnad zincirini kayıt altına almaya özen gösterip devam ettirdi. Allah Teâlâ onların adına bunu korumayı üstlenmiştir. Eğer ravîlerden biri bir yanlış yaparsa bir kelime hatta daha basit bir konudaki hata onların gözünden kaçmamıştır. Böylece fâsık birinin uydurma bir kelimeyi rivâyete dâhil etmesi mümkün olmamıştır”. İbn Hazm, *el-Fasl*, II. 81-82 (İbn Hazm'ın bu sözleri eserine yeniden bakılarak çevirisi yapılmıştır. Çev.). İbn Teymiyye ise şöyle demiştir: “İsnâd, bu ümmetin, İslâm'ın ve ehl-i sünnetin temel husûsiyetlerinden biridir”. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunne*, VII. 37.

tenkitten kullandığı enstrümanlarıyla müdahalede bulunma, ravînin rivâyetindeki durumunu araştırma fırsatı verir ve ravînin söz konusu rivâyeti özellikli bir şekilde aktarabilme kabiliyetini değerlendirmiş olur.

Muhaddislerin isnadı soruşturma ve araştırmadaki yöntemi, rivâyetin söyleyenine nispetinin sübûtunda kendisiyle beraber galip olan bir delil bulunmadıkça rivâyeti kabul etmemeye dayanmaktadır. Bu yöntem, rivâyetlerin doğruluğunu sağlamada ve bir kısmını küçük farklarla diğerlerinden ayırma hususunda gereken ilmî dikkatte beklenen hedefe ulaşmıştır. Böylece münekkit âlimler her metni ve sübûtuna dair delil bulunmayan her lafzı temyiz edebilmişlerdir.

Muhaddislerin yöntemiyle ilgili olarak, isnad araştırması esnasında metnin sübûtunu tesbit etme hususunda gereken doğru bir anlayış ve kanaat, makbûl bir rivâyet konusunda bulunması gereken şartlara vukûfiyetle elde edilir. Bu şartlar da beş tanedir ve şunlardır: Adâlet, zabt, senedin muttasıl olması, şâzz olmaması ve illetten uzak bulunmasıdır.

Bu şartların, hadîsin kabulüne delâlet etmedeki yönü şu şekildedir:

*Adâlet:* Sahibini taat içeren davranışları yapmaya, günah olanlarından kaçınmaya ve kişiliğini bozan durumlardan uzak durmaya sevk eden bir melekedir. Râvînin adâletle vasıflandırılmasıyla, onunla birlikte, ravîyi yalan söylemekten ve bilgisi olmaksızın konuşmaktan alıkoyan dinî ve ahlâkî yeterliliğine güvenilmiş olur.

*Zabt:* Ravînin eğer ezberinden rivâyet ediyorsa ezberine, kitabından rivâyet ediyorsa kitabına hâkim olmada gafil değil, uyanık ve dik-

katli olmasıdır<sup>22</sup>. Ravînin zabtla vasıflandırılmasıyla, onunla birlikte, sahip olduklarının doğruluğuna ve hadîs nakletmesindeki yeterliliğine güvenilmiş olur. Bu sayede ancak o hadîsi işittiği gibi rivâyet etme hususunda ehil olmuş olur.

*Senedin Muttasıl Olması:* Hadîsin ravîden diğer ravîye, makbûl olan rivâyet yollarından birisiyle nakledilmesidir. Bu şekilde bütün ravîler tanınır ve bu şekilde sened sürecindeki adâlet ve zabt unsurlarının eksik ve yetersiz olmamasından emin olunur<sup>23</sup>.

*Şâzz Olmaması:* Hadîsin kendisinden daha evlâ olana muhalif olmaması ve ravînin teferrüdü muhtemel olmayana göre, teferrüdünün bulunmamasıdır. Hadîsin şâzz olmamasıyla, bizatihi araştırdığımız o hadîsle ilgili olarak, zabt olunduğuna ve kendisine bir şüphenin ârız olmadığına dair güven hâsıl olmuş olur.

*İlletten Uzak Olması:* Hadîste gizli bir illet ve kusur bulunmamasıdır. Hadîsin illetten uzak olmasıyla, bizatihi araştırdığımız hadîsle ilgili olarak, zahirî/görünen illet ve kusurlardan sâlim olduğunun teyidinden sonra, gizli illet ve kusurlardan da sâlim olduğuna dair güven hâsıl olmuş olur<sup>24</sup>.

Bu şartların temin edilmesinin sağlanması, daha önce ifade ettiğimiz gibi sırf varsayım ve tahminden uzak bir şekilde, ilmî yönetime dayanmaktadır. Dolayısıyla ravînin adâletinin öğrenilmesine, müşâhede ve değerlendirme esnasında ulaşılır ve ravînin çağdaşı olan hadîs İmâmları dinî ve ahlakî yönden onun hakkında öğrendiklerine göre

<sup>22</sup> İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadîs, s. 114.

<sup>23</sup> Muhaddisler rivâyetin aktarılması yöntemlerini araştırmışlar ve isnadın nakli için rivayeti alma ve aktarma hususunda bunlardan muteber olan ve olmayanlarını açıklamışlardır.

<sup>24</sup> Nureddin İtr, *Menhecû'n-Nakd*, s. 243.

ravînin adâletini tayin ederler. Bu hususta ravîler çeşitli derecelere sahiptir: Bir kısmı adâleti ile bilinen ve bununla meşhur olanlardır. Bir kısmı da sadece ona yakın olanların tanıdığı kimselerdir. Cerh ve ta'dil âlimleri eserlerinde ravînin durumunu ve adâletini açıklayan bilgileri zikretmişlerdir. Ravî hakkındaki bilgiler muteber olan tezkiye derecesine ulaşmadığında, yöntemin tavizsizliği ravîyi haberi makbûl olmayan, rivâyetine güvenilmeyen meçhûl bir ravî olarak kabul eder<sup>25</sup>.

Yine zabtın bilinmesi de gerçekçi (realizm) ve mukayeseli araştırma esasına dayanır. İbnu's-Salâh şöyle demektedir: "Ravînin zabt sahibi bir ravî olduğunun bilinmesi, rivâyetlerini, zabt ve itkanla marûf olan sika ravîlerin rivâyetlerine göre muteber görmemizle olur. Eğer rivâyetlerini, velev ki onların rivâyetlerine mana açısından veya çoğunlukla uygun olduğunu, nadiren muhalif görürsek, o zaman ravînin sağlam ve zabt sahibi olduğunu öğrenmiş oluruz. Şâyet onu sika ravîlere çokça muhalefet ettiğini görürsek, bu defa onun zabtının yetersiz olduğunu öğreniriz ve hadîsini delil olarak kullanmayız"<sup>26</sup>

Adâlet ve zabt konusundaki bu genel tezkiye, ravînin masum ve bazı hadîslerinde hatadan berî olduğuna hükmetme anlamına gelmez<sup>27</sup>. Bu şâzz ve illetten uzak olma araştırmasının ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu da sika ravînin, rivâyet edilenlerde nasıl rivâyette bulunduğu izlenmesi, bizatihi her hadîsin, o hadîsi rivâyet edenlerdeki yerini araştırmakla ve eğer rivâyetlerde hata söz konusu ise, ravîlerin durumları

<sup>25</sup> Muhammed el-A'zamî, *Menhecû'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisîn*, s. 47.

<sup>26</sup> İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 116.

<sup>27</sup> İmam Müslim şöyle demektedir: "Seleften günümüze kadar haber nakleden ve rivayette bulunan – insanların en iyi hıfzedeni ve hıfzettiğini ve naklettiğini en iyi koruyan da olsa her kimsenin hıfzı ve nakli hususunda hata etmesi ve yanılması mümkündür". Bkz. Müslim, *et-Temyîz*, 1/3.

hakkında detaylı bilgilere vâkıf olmakla olur. Çünkü hadîs bazen zahirde kabul şartlarını karşılar, dolayısıyla ona bakan da onun sahîh olduğu zannına varır. Fakat hadîs, sıhhatini zedeleyen (kadh) bir illet ihtiva etmektedir. Mesela ravînin kendi beldesi dışında olan bir hadîsi rivâyet etmesi gibi. Oysa onun hakkında bilinen, kendi beldesinden çıktığında, kitaplarının farklılığı ve onlardan uzak olması nedeniyle hataya düşmesidir. Yine ravînin, biri hariç, hocasının hadîslerini iyice bilmesi ve icra etmesi gibi. Bazen ravî bir sened irad eder, oysa onunla bir başkasını kasteder. Bazen mana ile rivâyet eder ve hadîsi kısaltır. Dolayısıyla hiç hissetmeden hadîsin gerçek yönlerini değiştirmiş olur. Kısacası bu tür durumlar ve misaller, sayılamayacak kadar çoktur. Bunlar gelişigüzel bakmakla anlaşılmaz. Bunları ancak son derece mütehasıs bir araştırmacı, ravîler ve ıstılahlar hakkında engin bir dirâyet, rivâyetler konusunda üstün bir zekâ ve senedlerin ilk çıktığı, her beldede ve her tabakada senedlerin kendilerinde dolaştığı kimseler hakkında titiz bir bilgi donanımına sahip tenkitçi bilginler anlar.

Muhaddislerin isnad yöntemi hakkındaki bu açıklamalardan bizim için ortaya çıkan, onların sırf rivâyetle yetinmemiş olmalarıdır. Rivâyetlerin isnadları ve farklı tarîkleriyle bir araya getirilmesi, bilimsel bir lüks değildir. Aksine münekkid âlimlerin nazarında maksut olandır. Hadîsi hocadan alma ve nakletme bakımından rivâyet hususunda, tashîh ve tedkîk bakımından hadîs yazımında, cerh ve ta'dîl açısından ravîler hakkında ve de tenkid ve ta'lîl yönünden rivâyetleri bilme konusunda isnada her tabakada son derece sağlam güvenilir bir uygulama eşlik etmiştir.

İsnad sistemi tenkitçilere, dikkat, objektiflik ve güvenilirlikle ilgili en yüksek şartları hâiz ilmî bir yöntemle nasslara ve haberlere ulaşma fırsatı tanır. Muhaddisler tenkid konusunda yöntemlerini geliştirmişler, tenkit ameliyesini düzene koyan, tenkitçiyi hatadan uzaklaştıran ve hata etme ihtimalini azaltan ilke ve kurallar koymuşlardır.

Kezâ onlar bu gayretlerini, hadîs alanlarında rivâyet ve dirâyet yönünden eserler telif etmeye yönelmişlerdir. Böylece ravîlerin isimlerini tasnif etmişler, cerh ve ta'dîldeki konumlarını açıklamışlar, hadîslerdeki illetleri sınıflandırarak bu konudaki ravîlerin durumlarını açıklamışlar, sünnetleri açıklayan eserlerin yanı sıra, sahîh hadîslere, zayıf ve mevzû hadîslere özgü eserler vücuda getirmişlerdir. Böylece bunlarla birlikte sahîh hadîsleri öğrenmenin mümkün olması yanında, ayrıca tenkit ve hadîsler hakkında hüküm verme ve uygulama hususunda her aşırda bu yöntemi bilmek isteyenlere, muhaddislerin yöntemini öğrenme imkânı sunar.

Kısacası sabit ve bilinmesi zarurî olan, sünnetin teşrîde ikinci kaynak olması ve hadîsle delilde bulunacak ve onunla amel edecek kimse için ilk gereken husus, hadîsin Hz. Peygamber'e nisbetinin sıhhatini tespit ve tahkîk etmektir.

Muhaddislerin sünnetin rivâyeti konusundaki yönteminin, kabul ve red açısından hadîsler hakkında hüküm vermeye dair kurallarının, bize sünnetin kendisiyle nakledildiği yöntem olduğu mutlaka bilinmelidir. Bu yöntem sünnetin tedvini sürecine eşlik eden özel bir yöntemdir. Yine bu yöntem, doğruluğu ve sıhhati tespit edilen, ilmî olarak tatbiki mümkün olan ve mümkün olmaya devam eden bir yöntemdir. Bu, âlimlerin asırlar boyunca kabul ettiği, fıkıh, akâid ve tefsirle ilgili hükümleri

açıklama konusunda araştırmalarını bunun üzerine bina ettikleri bir yöntemdir. Müteahhirûnun makbûl ve merdûd rivâyetleri birbirinden ayırt etme konusunda muhaddislerin koyduğu kurallara aykırı bir yöntem takip etme hakları yoktur. Doğru olan onların yöntemini takip etmek ve onların kabul ile red konusunda izledikleri yöntemi anlamak için çaba sarfetmektir. Eğer bu yöntemde bir geliştirme söz konusu olacaksa bu, anlama ve nakletme yollarında, bu ilme ve kurallarına hizmet edecek, hadîsleri bir araya getirmeyi kolaylaştıracak, kitap ve yazmalardan derinlemesine araştırma yapmayı basit hale getirecek ve araştırmacının daha az zaman ve çaba harcamasına vesile olacak insanın ulaştığı ve ulaşacağı tekniklerden istifade etmede olacaktır.

## II. Nebevî Nassı Diğer Nassların Işığında Anlamak

Daha önce de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber'in sünneti, teşrî kaynaklarından biridir. Sahâbe ve onlardan sonra gelen İslâm âlimleri ona gereken ihtlâmâmı göstermiştir. Âlimler Hz. Peygamber'in hadîsini doğru bir şekilde anlamaya, onun maksat ve muradına vâkıf olmaya imkan verecek ilke ve kurallar ortaya koymak için olağanüstü bir çaba sergilemişlerdir. Bu ilke ve kurallar âlimlerin önem verdikleri nokta haline gelmiştir. Araştırma ve uygulamaları esnasında bu kurallara daha da artan, güçlenen ve yerleşen kuralları ilave etmişlerdir. Bu ilke ve kuralları esas almak Allah'ın emriyle/izniyle, sünnet-i nebeviyyeyi anlamada haddi aşmaktan korur. Önemli olan da budur ve bunun önemi yeniliklerin ve hadîselerin çoğaldığı bu asırda daha da artmıştır. Dolayısıyla uzmanlar ve ilmî kurullar bu konular hakkında dinî hükümler çıkarmak üzere, şer'î deliller hakkında düşünme eylemine ihtiyaç duymaktadır. Konunun ehli ve uzmanı olmayanların, delilsiz bir şekilde ve doğru anlamayla

uyuşmayacak bir tarzda dinî nassların yorumuna kalkışmaları bu ihtiyacı daha da önemli kılmaktadır. Hatta bu hususta müslüman olmayanlar ve art niyetli olanlarla da alâkadar olmuşlar, fikir ve görüşlerini ortaya koymuşlar ve bunları kitap ve gazetelerde, medya organlarında ve forumlarda yaymışlardır. Burada gerekli olan âlimleri ve ilmî kuruluşları harekete geçirmek ve onları bu yersiz yaklaşımlardan doğan zararları ortadan kaldırmaya çağırmasıdır. Buda dinî nassların yorumu ve açıklanmasındaki ilmî yöntem ve bunun müslüman toplumların kültürünün bir parçası ve de müslümanları yanlış düşüncelerden korumaya bir vesile olmasını amaçlayan bir program sayesinde olur.

Hz. Peygamber'in hadîsinin yorumlanması ve onun anlamının açıklanması yani bu yoruma göre hüküm verilmesi, Hz. Peygamber'in sözünde kastettiği manadır ve işitene duyurmak istediğidir. Kezâ bu ondan manen bir rivâyet ve onun bu sözüyle şunu veya benzerini kastettiğine dair bir şahitlik ve onun hükümleri hakkında bir kayıttır. Bu da bir kimsenin ancak Hz. Peygamber'in tasdikiyle elde etmesi dışında hakkında asla emin olması mümkün olmayacak bir durumdur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu tasdikten elde edilmesinin imkânsız olması nedeniyle, onun maksadını anlamamanın yolu, kendisiyle Hz. Peygamber'in kastettiği mananın o olduğuna dair zann-ı galible elde edilen karîneleri bir araya getirmektir<sup>28</sup>.

---

<sup>28</sup> Hz. Peygamber'in maksadını kesin olarak tespit etmenin zorluğu, kesin olarak delâletin mümkün olmadığı veya çağdaş bazı tenkit ekollerinin savunduğu gibi, merkezi/asıl bir anlam veya burada yorumun sınırları olmadığından, okuyanların ihtilafı ile anlamların da ihtilafı olacağı anlamına gelmez. Şüphesiz mananın kesin olması, çok sayıda karîneye ihtiyaç duyar.

Bu karîneleri, her birini araştırmanın standartlarından birini temsil edecek şekilde birinci kısmı dil, ikinci kısmı diğer nasslar olmak üzere iki kısımda sınıflandırmamız mümkündür. Bunları da şöyle açıklayabiliriz:

### A) Dil

Dil: Sözü kendisiyle iletilmesine vesile olan ve içinde anlamların yüklü bulunduğu kalıplardan ibaret olandır. Sözlü veya yazılı olsun, sözün anlaşılması ve delâletinin kavranması, yazılı veya sözlü anlatımda yer alan sözcüklerin, parça ve bileşenlerin algılanmasının, ancak konuşma dilinin bilinmesi ve konuşanın veya yazarın diline hakim olunmasıyla mümkün olacağı açıktır.

Bu algı, konuşmanın/hitabın anlamına giden yolun başı ve metni anlamının kısımlarından biridir. Bu algının önemli olmasıyla birlikte, yine de -çoğu zaman- konuşanın maksadını öğrenmede yeterli değildir. Çünkü bu ancak sözün/hitabın zahirî anlamını ifade eder<sup>29</sup> ve o bazen konuşanın kastettiği mana değildir. İbnu'l-Arabî şöyle demektedir: "Lafızdan anlaşılması muhtemel olan her şey, lafızda kastedilen değildir. Bu da usûl ilminin önemindedir"<sup>30</sup>. İmâm Şâtıbî de şöyle demektedir: "Sözün bir kısmını göz ardı ederek diğer kısmını dikkate almakla yetinmek,

<sup>29</sup> Lafızların manaya delâletinde zihne ilk gelen ve söz ve anlam bakımından Arap geleneklerine göre carî olan zahirî anlamı almak asıl olandır. Şârî'nin sözünde ve onun hükümlerinin nasslarında asıl olan, onların zahirî anlamlarına kalıp olmalarıdır ve vacip olan da bu zahirî anlamlarıyla amel etmektir. Dolayısıyla bunların dışındakine yönelmeyi câiz gören kesin bir delil bulunmadıkça, mutlak olan itlâkı üzere, âmm olan da umûmiliği üzere carîdir. İmâm Şafîî şöyle demiştir: "Zahirde âmm olan mücmel ifade ile o mücmelin özel bir anlamının kastedildiğini gösteren sabit (sahîh) bir hadîs bulunana kadar, Hz. Peygamberin sünnetindeki âmm ve zahir olan her söz, zahirî ve umûmî anlamı üzeredir" (*er-Risâle*, 341). Bizim de araştırmayı üzerine bina etmek istediğimiz mana bundan ibaretir.

<sup>30</sup> İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II. 236.

bir yer hariç, doğru değildir. O da zahiri anlamada, konuşanın maksadını değil, Arap dili ve gereklerini dikkate almaktır"<sup>31</sup>. Bu yüzden hadîs-i nebevî lafızlarının muhtemel olan ve Hz. Peygamber'in kastetmediği delâletleriyle Onun (s.a.v.) sözünü açıklamak ve sözünün manası budur demek doğru değildir.

Çoğu defa konuşanın kasdını anlamada, lafızların delâleti ve lugavî terkiblerle yetinmemenin sebebi bir takım durumlara bağlıdır. En önemlileri de şunlardır<sup>32</sup>:

1. Dilin yapısı ve özellikleri. Bu özellikler metni, dilden tamamen bağımsız hale getirmez. Ayrıca lafızdan neyin kastedildiği konusunda dilin sistemi ve kuralları yeterli değildir.

Dilde -örnek olarak- birden çok anlam için konulan müşterek lafız, hakikat ve mecâz olması gibi birçok anlamı barındıran konuşma türleri vardır. Şüphesiz konuşmacının kullandığı bu iki türden birini öğrenmeyi düşünen kimse, konuşmanın şekil ve formundan ayrı haricî unsurlara gereksinim duyar. Bağlamın çoğu defa sözün anlamını açıkladığı doğrudur ancak yine de çoğu defa başka manalara ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır<sup>33</sup>.

<sup>31</sup> Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III. 249.

<sup>32</sup> Bkz. Ukyevî, *Nazarîyyetu'l-İ'tibâr*, s. 16 ve Husâm Kâsım, *Nazarîyyetu'l-Ma'nâ*, s. 6.

<sup>33</sup> Bu bakımdan usûlcüler lafızların delâletlerine ve lugavî terkiplere önem atfetmişler ve dili anlamada usûle dair kurallar ortaya koymuşlardır. Şâri'nin sözünü anlamaya ilişkin ortaya koydukları konular, dilcilerin ortaya koyduğu konulardan daha fazlasını ifade etmektedir. Dr. Ali Samî en-Neşşâr bu konuda şöyle demektedir: "Dille ilgili usûl konuları, normal dil ilimleri veya gramer türünde değildir. Usûlcüler, Arabın sözlerini anlamada, dilcilerin ve nahivcilerin ulaşamadığı daha ince ve derinlikli bir bakışa sahiptir. Şüphesiz Arabın sözleri son derece genişler ve bu hususta araştırma yolları oldukça fazla ve çok yönlüdür. Dolayısıyla dil kitapları, lafızları ve zahirî manaları kaydeder, usûlcünün dilsel tümevarımdan daha fazla bir istikra ile ulaştığı ince ve derin manaları kaydetmez. Şu halde bu hususta dilciye arız olmayan ve nahiv ilmine göre gerekmeyen bir

2. Hadîs-i nebevînin yapısı. Konumuzla ilgili olmak üzere bu konuda etkili olan çok sayıda özellik vardır. Onlardan önemli olanlardan bazıları şunlardır:

a) Hz. Peygamber'in fesâhati ve güçlü beyânıdır. Hz. Peygamber Arabın en fasîhidir ve yüksek sanatsal bir dil kullanmaktadır. Kendisine cevâmiu'l-kelim (özlü sözler) ile konuşma yeteneği verilmiştir. Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivâyet edilmiştir: "Ben cevâmiu'l-kelim ile (insanlara) gönderildim"<sup>34</sup>. Yani O (s.a.v.), içinde birçok mana barındıran az ve öz kelimelerle konuşmaktadır. Bu bakımdan onun konuşma lafızlarının sözlüksel lugavî tefsirinin, Hz. Peygamberin kastettiği bütün manaları vermesi mümkün değildir. Bilakis diğer bir bakışa gereksinim duyar.

b) Hz. Peygamber değişik durumlarda ve farklı ortamlarda Arap diliyle konuşur, buna binâen içinde bulunduğu şartlara, koşullara ve durumun gereklerine uygun olarak sözü ve konuşması gelirdi. Sözün ortamla ilişkisinin güçlü olması sebebiyle, sözün maksadını anlamada yalnız hadîsin lafızlarıyla yetinmek mümkün değildir. Aksine halin karînelerinden olan sebab-i vurûd ve bağlamın, tam doğru anlamaya

---

takım incelikler mevcuttur". Bkz. *Menâhîcu'l-Bahs 'inde Mufekkiriyyi'l-İslâm*, s. 91. Bu dilsel kâideler, haddizatında, şer'î nassları anlamada ve içerdiği hükümleri doğru bir şekilde kavramada bir ölçü teşkil eder. Bunlar da iki kısımdır: Delâlet ve Beyân. Delâletle lafızların manalara delâletine ilişkin kurallar kastedilir. Bunlar da dört türdür:

- 1- Lafzın manaya delâletinin keyfiyetine ilişkin kuallar: Hakikat, mecâz, mefhûm, mantûk gibi..
- 2- Lafzın delâletinin, kuvvetlilik ve zayıflık açısından çeşitli derecelere göre tasnif edilmesi şeklindeki kurallar: Muhkem, müfesser, nass, zâhir, hafî, müşkil gibi.
- 3- Cümlelerin mucibince inşâ ve haber olarak kısımlara ayrılmasına ilişkin kurallar.
- 4- Delâletin kapsamı ve genişliğini belirlemeye ilişkin kurallar: Mutlak, mukayyed, âmm, hâs gibi.

Beyân ile de cüz'î bir teâruzun meydana gelmesi, kelimenin tevil edilmesini gerektiren hususların bulunması gibi durumlarda gözetilmesi gereken kurallar kastedilir.

<sup>34</sup> Buharî, Cihâd 122; Müslim, İmân 62.

ulaşmada payı olan bütün araçlarıyla dikkate alınması zarûretini gerektirir. Bu karîneler çoğunlukla, anlaşılması kastedilen metinden ayrı olarak müstakil metinlerde nakledilir. İmâm Şâtıbî sebep-i vurûdun önemini açıklarken şöyle demektedir: “İlletin (menât) tesbiti için bazı durumlar vardır. Bazıları şunlardır: Bir âyetin inmesi veya bir sebep üzerine bir hadîsin varid olması gibi hükümlerin belirlenmesini gerektiren sebepler. Çünkü delil ona göre ve o hususta tamamlanan açıklamaya uygun olarak gelir.. Bu ve buna benzer konular illetin tayinini gerektiren durumlardandır. Bu durumda delilin her hadîseye nisbetle vakaya uygun olarak alınması gerekir”<sup>35</sup>. İbnu’l-Kayyim da şöyle demektedir: “Bağlam (siyak) mücmelin açıklanmasını, muhtemel olanın belirlenmesini, murad edilmeyenin ihtimal dışında olduğuna karar verilmesini, genel (âm) olan ifadenin tahsis edilmesini, mutlak olanın takyid edilmesini ve delâletin çeşitlenmesini sağlar. Bunlar konuşanın muradına delâlet eden karînelerin başta gelenleridir. Bunu ihmal eden görüşünde yanılır ve tartışmalarında yanılmaya çalışır”<sup>36</sup>.

İmâm Şâtıbî sözün maksatlarını kavrama hususunda halin gerektirdiği durumları bilmenin rolünü açıklarken ise şöyle demektedir: “Arabların sözünün maksatlarını kavramanın mihverini, bizzat hitabın kendisi, hitap eden, hitap edilen veya bunların tamamı açısından hitabın gerektirdiği durumları bilmek oluşturmaktadır. Zira aynı söz, iki ayrı duruma veya muhataba göre farklı şekillerde anlaşılabilir. Mesela istifhâm (soru) gibi. Lafzı aynıdır ancak onaylama ve azarlama gibi başka manalar da içerir. Yine emir fiili, mübahlık, tehdit ve ta’ciz gibi manalar

<sup>35</sup> Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III. 296, 300, özetle.

<sup>36</sup> İbnu’l-Kayyim, *Bedâi’u’l-Fevâid*, IV. 815.

da içerir ve kastedilen manaya ancak haricî delillerle delâlet eder. Bunların temelini de halin gerekleri meydana getirir”<sup>37</sup>.

İşte sözü anlamada etkili olan bu tür unsurların dikkate alınmasının göz ardı edilmesi, dilin kurallarına uygunluk arzetmeyen anlamalara ve bazen dinin bilinen ve kabul edilen temel prensipleriyle çatışmasına sebep olur. Nitekim bu durumu Ebû Umâme'nin rivâyet ettiği şu hadîste görmemiz mümkündür. O bir ziraat âletine bakınca şöyle demiştir. Ben Rasûlullâh'ı şöyle derken duydum: “Bu bir kavmin evine girmiş olmasında, Allah o evi zillete düşürmesin”<sup>38</sup>. Hadîsin zahirî anlamı, ekim dikimle meşgul olmanın kayıtsız ve şartsız olarak kötülendiğini ifade etmektedir. Bu ise bir çok Kur'ân ve sünnet nassının reddettiği bir manadır. Keza Hz. Peygamber'in ve sahâbenin Medine'deki uygulaması da bunu reddetmektedir. Zira Medine hurma ve ekinlerin bulunduğu ve yetiştirildiği bir topraktır. Oysa onların evlerinde İslâm'ın izzet ve onuru yükselmiştir. Dolayısıyla onlar ekim ve dikimle meşguldüler. Şu halde bu hadîsin söylendiği durumların ve koşulların araştırılması gerekmektedir ki böylece bilinmesi zorunlu olan şeylerle çelişmeyecek şekilde hadîsin açıklanması mümkün olabilsin.

c) Hadîs bazen bir fiil olabilir. Buna göre Hz. Peygamber'in fiileri ve tasarruflarıyla ilgili konularda ashabından orada hazır bulunan ve tanık olanlar o duruma ilişkin hususları anlatırlar. Bazen bir sahabî olayın/fotoğrafın bir kısmını, diğer bir sahabî de diğer bir kısmını nakleder. Bu durumda fotoğrafın tamamını görmek ancak ilgili rivâyetlerin tamamından, bütün parçaları bir araya getirmekle mümkün olur. Bu yüzden

<sup>37</sup> Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III. 201.

<sup>38</sup> Buhârî, Hars 2.

muhaddisler mutabaât ve şevâhid türünden hadîsleri bir araya getirmeye oldukça özen göstermişlerdir. Kezâ hadîs metinlerini aralarındaki ihtilaf, ziyâde, noksanlık ve ravîlerinin farklılığı açılarından mukâyese etmeye önem vermişlerdir. Nitekim İmâm Ahmed şöyle demektedir: “Hadîslerin muhtelif tarîklerini/versiyonlarını bir araya getirmediğinde, onu anlayamazsın. Zira hadîslerin bir kısmı diğerini açıklar”<sup>39</sup>.

### B) Şer’î Nasslar

Araştırmanın ikinci kategorisini şer’î nasslar oluşturmaktadır. Bu ikinci kısım Hz. Peygamber’in hadîslerinin anlamına delâlet eden karîneler kapsamına dahildir.

Şer’î nasslarla, manasının açıklanması düşünülen nassın anlamı hususunda etkili olan ister uzak ister yakın kendisiyle ilgisi bulunan bütün nassları kastetmekteyiz. Bu da bütün Kur’ân âyetlerini, hadîsin muhtelif rivâyetlerini, diğer hadîsleri ve bu şekilde Kitap ve sünnet nasslarına dayanan ilkeler üzerine kurulmuş olan dinde zorunlu olarak bilinen manalara dahil olanları kapsamaktadır. Zira şer’î nasslar tam ve eksiksiz nasslardan ibaret olup bir kısmı diğerini doğrular, bir kısmı diğerinde olan mücmelliği (genelliği) açıklar, bir kısmı diğerindeki işkâli (kapalılığı) izah eder. Hadîsleri bu nasslar ışığında anlamak, ilmî yöntemde kabul edilen ön koşuldur. Zira ilmî konularla ilgili bir meseleyi tahkik etmek, açıklamak, özelliklerini bilmek, araştırmak, sağlamlını sağlam olmayandan ayırarak öğrenmek amacıyla inceleme hususunda, bizzat meselenin kendisi hakkında incelemede bulunmak, o husus hakkında ve kendisiyle ilgili kısımlar üzerinde düşünmek tek başına yeterli değildir.

<sup>39</sup> el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Câmi li-Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, II. 212.

Aksine bu inceleme ve araştırmaya çıkarılan sonuçların sağlamlığı kendisine dayanan diğer durumların da dahil edilmesi gerekir<sup>40</sup>. Bu durumlar nasslar hakkında etraflı inceleme ve araştırma esnasında ve cüz'î olanları, küllî olanlar kapsamında ele alan ve fer'î olanları asıl olanlara dahil eden bütüncül okumalarda bulunurken bilinir. İmâm Şâtîbî şöyle demektedir: “Sözü anlamak isteyen kimsenin, mutlaka sözün başını sonuna, sonunu da başına vurarak değerlendirmede bulunması gerekir. İşte bu yapıldığı zaman, mükellefin anlaması hususunda Şâri'nin maksadı yakalanmış olur. Eğer değerlendirme esnasında sadece sözün parçaları üzerinde durursa, bu durumda O'nun muradını yakalayamaz. Dolayısıyla değerlendirme esnasında süzün bir kısmıyla yetinmek ve diğerlerini ihmal etmek doğru bir yaklaşım değildir”<sup>41</sup>. Yine Şâtîbî bu yaklaşımın bu işin ehli olan âlimlerin yöntemi olduğunu açıklayarak şöyle demektedir: “Şer'î hükümler bir bütün olarak değerlendirilir. Çünkü şer'î hükümler arasında küllîler ve bunlardan çıkartılan cüz'îler vardır. Genel anlamlı ve onların içinden çıkarılan özel anlamlı olanlar vardır. Mutlak anlamlı olanlardan mukayyede hamledilenler vardır. Mücmel anlamlı olanlardan açıklanmış olanlar vs. vardır... Şu halde bu işin ehli âlimler şer'î delilleri, adeta bir insanın organları gibi birbirine hizmet eden bir bütünün parçaları olarak düşünmüşlerdir... Müteşabihlere uyanlar ise daha sonra küllî ve cüz'î bir delile muhalif olsa dahi gerekli incelemeyi yapmadan hemen herhangi bir delile yapışır”<sup>42</sup>. Dolayısıyla bütünle ilgili bu cüz'î/kısmî durumların kapsamlı olarak bir araya getirilerek dikkate

<sup>40</sup> Ukyevî, *Nazariyyetu'l-İ'tibâr*, s. 8.

<sup>41</sup> Şâtîbî, *el-Muwâfakât*, III. 413-415.

<sup>42</sup> Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II. 50-51.

alınması halinde, konuşanın sözünden, maksadını daha doğru anlamak mümkün olur. Aksi taktirde doğru bir anlamaya ulaşmak imkânsız hale gelebilir. Bu bakımdan Şâtibî yine şöyle demiştir: “Konuşanın maksadını belirlemeye delâlet eden bu karînelerden bir kısmı yok olduğunda, ilgili sözün anlaşılması tamamen ortadan kalkabilir veya kısmen anlaşılabilir”<sup>43</sup>.

Hadîslerin anlama hususundaki bu bütüncül yaklaşım sahâbede de var olan bir yöntem ve yaklaşımdır. Onlar Hz. Peygamber’in sözlerinden her bir sözü anlamada ve O’nun fiil ve davranışlarından her bir fiil ve davranışın açıklanması hususunda, Hz. Peygamber’den aldıkları ve öğrendikleri şeylerin tamamını dikkate alarak hareket etmişlerdir. Sonuçta bu yöntemin neticeleri onların pratik uygulamalarında ve fiillerinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in hayatında sahâbenin bu anlayışını, Buhârî’nin İbn Ömer’den rivâyet ettiği şu hadîste görmek mümkündür. İbn Ömer şöyle rivâyet etmiştir: Hendek savaşından dönerken Rasûlullâh bize: “Sizden hiçbiri Benî Kureyzâ yurduna varıncaya kadar ikinci namazını kılmamasın. Bazıları yolda iken ikinci namazının vakti girdi. Bunun üzerine onlardan bazıları oraya varıncaya kadar biz ikinci namazını kılmayacağız dediler. Bazıları da biz kılacağız, bizden bu manada bir şey istenmedi dediler. Bu durum Hz. Peygamber’e haber verince, onlardan hiç birine kızmamış ve darılmamıştır”<sup>44</sup>. Şu halde Benî Kureyzâ’ya varmadan önce ikinci namazını kılan sahâbe, nassın dışındaki diğer manaları da dikkate alarak hareket etmiştir.

<sup>43</sup> Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III. 374.

<sup>44</sup> Buhârî, *Salâtu’l-Havf* 5.

Kezâ bu anlayışı Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebûbekir'in zekât vermeyenlere karşı savaş açmadaki kararlılığında da görüyoruz. Hz. Ebûbekir'in bu hususta kararlı olduğunu görünce Hz. Ömer: Ey Ebûbekir, Rasûlullâh "Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Kim Lâ ilâhe illallâh derse haksızlık yapması dışında malını ve canını benden korumuştur ve artık onun hesabı Allah'a aittir" buyurduğu halde insanlarla nasıl savaşırısın? demesi üzerine Hz. Ebûbekir: Allah'a yemin ederim ki, ben namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşarım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun, eğer Rasûlullâh'a vermiş oldukları bir oğlağı dahi vermekten beni alıkoysalar dahi zekât vermeyenlerle muhakkak savaşarım" dedi<sup>45</sup>. Burada Hz. Ebûbekir Hz. Peygamber'in hadîsiyle amel etmeyi terk etmemiş, fakat hadîsi şer'î delillerden elde edilen diğer şer'î ve hukukî ilkeler (müsellemât) ışığında anlamıştır. Bundan dolayı Hz. Ömer ve diğer sahabîler Ebûbekir'e bu hususta muvafakât etmişler ve onunla birlikte zekât vermeyenlere karşı savaşmışlardır.

Tabiûn nesli ve onlardan sonra gelenler de bu yöntem üzere hareket etmişlerdir. Böylece bu yöntem, bir babda konuyla ilgili lafızları ve tarîkleri farklı tüm hadîsleri bir araya getirmek üzere tasnif edilen hadîs ve sünnete dair eserlerde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu tasnif yönteminin en önemli özelliği hadîsleri doğru anlama hususunda yardımcı olmasıdır. Bu yöntemin en güzel uygulandığı eser ise İmâm Müslim'in *Sahâh'*idir.

Bu bakımdan bu tür tasnifde bulunan âlimlerden bazıları, bir konuda varid olan tüm rivâyetleri bir babda toplayarak sunmayı amaçlayan

<sup>45</sup> Buhârî, Zekât 1.

ve aralarında meydana gelen teâruz ve ihtilafları ortadan kaldırmaya çalışan bir yöntem izlemişlerdir. Bu da önce bir hadîse, ardından da mutlak anlamlı olanını takyid eden, genel anlamlı olanını tahsîs eden diğer bir hadîse veya muhtelif hadîslere yer verme şeklindedir. Sonra her bir rivâyet için de uygun bir bab başlığı konulmaktadır. Bu türün en güzel örneğini İbn Hibban'ın *Sahîh*'i oluşturmaktadır. Ona göre, bazı kimsele- rin hadîsler arasında var olduğunu zannettiği teâruz ve çelişki, hadîsleri ve hadîs ilmini tüm yönleriyle ve boyutlarıyla bilmemekten kaynaklan- maktadır.

Bü yüzden bablara dayalı olarak eser tasnif eden bazı âlimler, di- ğer nasslara bakılmadıkça hadîsleri tam ve doğru anlamının mümkün olmadığına işâret eden bab başlıkları koymaya yönelmişlerdir. Bu konu- larda o âlimlerin titiz ve sağlam bakışları, keskin zekâlı doğru anlayışları ve hadîsler arasındaki ilişkileri kavramada zihinleri aydınlatan tespit ve yaklaşımları vardır. İmâm Buhârî'nin *Sahîh*'i, hadîsler ve bab başlıkları arasında ilişki kurulması hususundaki dikkat, titizlik ve derinlik bakımından bunun en açık örneğini oluşturmaktadır. Zira o, çoğunlukla bir babda konuları birbirinden uzak hadîsleri bir araya getirmektedir. Ancak Buhârî o hadîsler arasında bir ilgi kurmuş ve gözetmiştir. Sadece hadîse bakmakla veya ona o bab hakkında açıkça veyahut sadece mana bakımından ilişkili olanları eklemekle yetinmemiştir. Ayrıca zahirî yönden oldukça uzak dahi olsa, ilgili hadîsleri de eklediğini görmekteyiz. Çoğun- lukla da şârihler Buhârî'nin kastettiği hadîslerin şahidi konusunu anla- mada tereddüt etmişlerdir. Bu hususta bir çok örnek vardır. Meselâ Kitâbu'l-Buyû'da "Bâbu men lem yera'l-vesvâse ve nahveha mine'ş- şubuhât"/ Vesveseleri ve Benzerlerini Şüpheli Şeylerden Saymayan Kim-

se Babı'ndaki iki hadîs bu duruma bir örnektir. Birincisi 'Abbâd b. Temîm'in amcasından rivâyet ettiği şu hadîsdir. O şöyle rivâyet etmiştir: "Namaz kılariken içinde abdestinin bozulduğuna dair bir vesvese hissedenden kimse namazını keser mi diye şikâyet mahiyetinde durum Peygamber'e sorulduğunda, "Hayır, bir ses işitmedikçe veya bir koku duymadıkça namazı kesmez" diye cevap verdi"<sup>46</sup>. İkinci hadîs Hz. 'Âişe'nin rivâyet ettiği şu hadîstir. Bazı insanlar Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Rasûlü!, Bir kavim bize et getiriyor. Ancak onların bu hayvanları keserken üzerlerine Allah'ın ismini söyleyip söylemediklerini bilmiyoruz, dediler. Peygamber onlara: Bu et üzerine Allah'ın ismini söyleyin ve onu yiyin, buyurdu"<sup>47</sup>. Şu halde bu iki hadîs konuları itibariyle birbirinden uzaktır. Ancak bu iki hadîs içerdiği gizli anlam bakımından ortaktır. O da bizim için bilinmeyen ve durumu hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız hususlarda sorumlu olmadığımızdır. Şayet o konuda bir vesvese vs. ârız olursa, onu gidermek ve ona bir değer vermemek gerekir. Bu durumda o korunulması gereken şüpheli durumlar kapsamında değildir"<sup>48</sup>.

Âlimler kurallarını belirlemek ve kökleşip sistemleşmesini sağlamak suretiyle bu yöneme büyük bir emek vermişler ve bu alanda muhtelif İslâmî ilimlerin ortaya çıkmasına vesile olan gayret ve çabalar sergilemişlerdir. Bu ilimler de hadîsleri Hz. Peygamber'in kastettiği doğru anlamayı sağlayacak şekilde beraberindeki zanları ortadan kaldıran

---

<sup>46</sup> Buhârî, Buyû' 5.

<sup>47</sup> Buhârî, Buyû' 5.

<sup>48</sup> Ukyevî, *Nazarîyyetu'l-İ'tibâr*, s. 25.

karînelerle desteklenmiş doğru bir anlamı tespitite yardımcı olan tam ve eksiksiz birer disiplini temsil eder. Bu disiplinlerden bazıları şunlardır:

1- Muhtelifu'l-Hadîs İlmi: Zahirî anlamı bakımından teâruz çelişki ifade eden hadîsleri araştıran ve bu tür hadîslerin nasıl anlaşılacağına kurallarını belirleyen ve açıklayan ilim dalıdır.

2- Nâsîh ve Mensûh İlmi: Hadîslerden neshedilenlerden muhkem olanlarını açıklayan ve neshle hüküm vermenin kurallarını belirleyen ilimdir.

3- Garîbu'l-Hadîs İlmi: Hadîslerde yer alan yabancı ve anlamı bilinmeyen kelime ve kavramların lugavî anlamını ve hadîste hangi mananın kastedildiğini açıklayan ilimdir.

4- Makâsîdu's-Şerî'a İlmi: Cüz'î nassları araştırmaya ve buradan da genel maksatlara ve daha büyük amaç ve ilkelere ulaşmaya dayanan ilimdir. Böylece ulaşılan bu maksat ve hedeflerin sübûtu ve tespiti daha kesinlik arzeder ve bunlara çok sayıda cüz'î nass tanıklık eder. Bu genel ilke ve maksatların ışığında cüz'î nasslar, Hz. Peygamber'in maksadına en doğru ve en yakın olacak şekilde anlaşılması olur.

Hadîs ilimleri arasında, şevâhid, mutabaât, ziyâdetu's-sika, esbâb-u sebebî'l-vurûd gibi çeşitli konular ortaya çıktığı gibi, Fıkıh Usûlü ilminde de kıyas, teâruz, tercih, delâlet ve siyâk konuları gibi diğer konular da ortaya çıkmıştır. Eğer bu disiplinler ve konular üzerinde düşünelsek, bunların hadîsleri anlamada etkili olan bütün karîneleri kapsadığını görürüz. Bu karîneler dilden, onun kurallarından ve delâletlerinden başlayarak ve anlaşılması istenilen hadîsle ilgisi bulunan her türlü ilgi ve ilişkiye kadar uzanır ve uygunluk, yakınlık, birliktelik, teâruz ve farklılık bakımından her türlü alakayı içine alır. Mutabaât, şevâhid ve hadîsin

metni kapsamında olan küllî kaideler ve genel ilkeler, hâss, âmm, mutlak, mukayyed gibi delâletler konusundaki bütün ikili hususlar ve de manası bakımından ilgili olan bütün vahiy nassları uygunluk/temâsül ve yakınlık/tekârüb ilişkisini ve karînesini oluşturur. Hadîsin durumları, zaman ve mekân bakımından ilişkileri, âmm ve hâss olarak sevk edilmesi ve vurûd sebepleri birliktelik/telâzüm karînesini oluşturur. Hadîsle nesh yönünden ilgisi bulunanlar veya hadîsin kısımlarından bir kısmı hakkındaki ihtilaflardan manayı etkileyenler teâruz ve farklılık/tebâyün karînesini oluşturur.

Âlimlerin karîneleri değerlendirmede önem verdikleri en açık ilişkinin hadîsi anlamada mantikî bir bağa sahip olanlar olduğu dikkat çekmektedir. Onlar Peygamber'in kastettiği belirli bir mananın var olduğuna inanırlar. Hadîste kastedilene anlamak istedikleri zaman, anlamada etkili olan bütün karîneleri dikkate alarak hareket ederler. Nassa dil yönüyle ve dilin kuralları ve delâletleri bakımından yaklaşırlar ve ilgili sözü anlamaları hususunda Arapların kullanımına başvururlar. Kezâ nassı diğer şer'î nasslar açısından sevk edilmesine uygun olarak ve kendisini kuşatan karîneleri dikkate alarak değerlendirirler. Bu şekilde onların anlamaları inceleme, araştırma ve anlama yöntemini sağlayan bir ilke ve kriter üzerine kuruludur. Bu ilke ve kriteri nassları anlamada her asırda uygulamak da mümkündür. Yine günümüz sorunlarına çözüm üretmek amacıyla şer'î nasslardan yararlanma sürecinde de bu ilkenin kullanılması mümkündür. Kezâ bu ilke ve kriter âlimlerin ictihadları ve selefin istinbat yöntemlerine uygun olmak üzere gelişen ve yenilenen hayatın durumları karşısında nasıl hareket edileceği hususunda da kullanılabilir. Kısacası bu ilke ve kriter ve de bu inceleme ve araştırma hem anlamayı

donmaktan hem de anlam kargaşasından ve kaostan korur. Ayrıca özellikle nassın zahirini esas alan, kıyas ve ta'lîli reddeden, hakkında nass bulunmayan konulardaki temel manaları kavramakta yetersiz kalan, hayatın yeni durumları ve gelişmelerine ve şer'î nasslara dayalı bir çok duruma ilişkin hüküm koymaya güç yetiremeyen Zahiriyeye ekolünün donmuşluğundan korur.

Kezâ şer'atın zahiri ve batını olduğunu ve de insanların zahiri ilmini, imâm veya velînin ise batın ilmini de bildiğini iddia ettikleri Batıniye ekolünün kaos ve kargaşasından da anlamayı korumuş olur. Onlara göre Şâri'nin maksadı, dilsel kuralların, nassların siyakının ve halin karînelerinin delâlet ettiği zihne ilk anda gelen zahiri manalar değildir. Aksine maksat, zahirin ötesinde bazen dilsel anlamlara ve Arapların kullandıkları açıklama yöntemlerine oldukça uzakta olan batınî manalarda bulunur. Bu batınî akıma en yakın olanlar, selevin anlama yöntemine karşı çıkan ve anlama ve istinbat hususundaki ilke ve prensiplerini kabul etmeyen bazı pozitivist akım taraftarlarıdır. Hatta onlardan bazıları daha da ileri gider ve şer'î nasslar hakkında bazı batılı tenkit taraftarlarının ifade ettiği biçimde şöyle der: Nassın tek bir anlamı yoktur, mana her bir okuyucuya ve her bir okumaya göre ayrı ayrı şekillenir. Bir okuyucunun bugün tercih ettiği nassın/metnin bir anlamı, yarın tercih edeceği anlamla tam bir tezat ifade edebilir. Bu durumda herhangi bir ilke ve kritere başvuramaz. Bu bakımdan her birey herhangi bir lafza veya nassa ilişkin herhangi bir mana ileri sürebilir. Bu kaos ve kargaşa da kesin bir sonuca götürür ki o da şer'î nassları ilga etmek ve zihinlerin ve bireylerin sayısının çok sayıda yeni şer'atler icat etmektir. İbn Teymiyye'nin şu sözü bunların durumunu doğrulamaktadır: "Bir takım manalara inanan

sonra da Kur'ân'ın lafızlarını bunlar üzerine hamletmek isteyen bir kavim"<sup>49</sup>. Bu sınırlı ve yetersiz yöntemlerin taraftarları hakkında her ne kadar iyi zanda bulunulsa da, şer'î nassların manalarının açıklanması ve onların anlaşılmasına ilişkin kurallar hususundaki görüşlerinin toplamı, onların tamamının bazen şu veya bu şekilde dilin kural ve kanunlarını aştıklarını göstermektedir. Bu yüzden kurrâların ve dilcilerin üstadı Ebû 'Amr b. el-Alâ'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bağdat'taki zındıkların çoğunun başına gelen felâket, Arapça'yı bilmemeleri nedeniyle gelmiştir". Aynı manayı Mutezile'nin başı (Ebû Osman) 'Amr b. 'Ubeyd'e şöyle derken de tekrar etmiştir: " Ey Ebû Osman! Bu belâ senin başına Arapça'yı iyi konuşamamandan geldi!"<sup>50</sup>.

Sonuç olarak bu konuda bir araya getirilmesine müyesser kılınan ve bu iki konuda yazılması gerekenlerde Allah'ın yardım ettiği hususlar bunlardan ibarettir. Her ne doğru varsa o Allah'tandır. Hatalı ve yanlış olanlar benden ve şeytandandır. Bunlardan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerim. Hata ve yanlışlar konusunda uyaran, eksik ve kusurlara işaret eden herkese Allah ecrini versin. Umulur ki Allah daha geniş olarak ve özellikle de konuyla ilgili örnekler ve uygulamalarla ele almak üzere bu makaleye tekrar dönmeye muvaffak kılar. Muvaffak kılan ve yol gösteren Allah'tır. Allah'ın salât, selâm ve bereketi onun kulu ve elçisi efendimiz Muhammed Mustafâ'nın üzerine olsun.

<sup>49</sup> İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-Tefsîr*, s. 83.

<sup>50</sup> Husâm Kâsım, *Nazariyyetu'l-Ma'nâ*, s. 3'den naklen.

## KAYNAKLAR

- el-Azamî, Muhammed Mustafa, *Menhecu'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetu'l-Kevser, er-Riyâd, et-Tab'atu's-Sâlise, 1410.
- el-Bağdâdî, el-Hatîb (v. 463), *el-Câmi li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetu'l-Maârif, er-Riyâd, 1403/1983.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-İmâmi'l-Buhârî maa Fethu'l-Bârî*, nşr., İdâretu'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye.
- Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed b. Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru'l-Fikr.
- Ebû Reyze, Muhammed, *Advâu 'ala's-Sunneti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Maarif, Kahire, et-Tab'atu's-Sâdise.
- Hamûde, Tâhir Süleyman, *Dirâsatu'l-Ma'nâ 'inde'l-Usûliyyîn*, ed-Dâru'l-Câmi'iyye li't-Tibâa ve'n-Neşr, el-İskenderiyye.
- el-Hatîb, Muhammed Acâc, *es-Sunnetu Kable't-Tedvîn*, Mektebetu Vehbe, et-Tab'atu's-Sâniye, 1408.
- Husâm Kâsım, *Nazariyyetu'l-Ma'nâ*, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-İlmiyye ve'l-Arabiyye bi Dubâi, Devletü'l-İmârâti'l-Arabiyyetu'l-Müttehîde, 1430.
- Itr, Nûreddîn, *Menhecu'n-Nakd fi 'Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, t. 3, Dimeşk, 1401.
- İbnu'l-Arabî, Ebûbekir Muhammed b. Abdillâh (v. 543), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîh ve'd-Da'îf*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1403.

- İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, 1395.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-Fevâid*, Dâru'ş-Şarki'l-Arabî, Haleb, Sûriye.
- İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût.
- İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûreddîn 'Itr, el-Mektebtu'l-İlmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere, t. 2, 1972.
- İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse.
- İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, thk. Mahmûd Muhammed Nassâr, t. 1, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, el-Kâhire 1988.
- el-Kurtubî, İbn Abdilberr, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvattâ mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, Vezâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye bi'l-Memleketi'l-Magribiyye.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, t. 5, el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, el-Kâhire, 1996.
- Müslim b. el-Haccâc (v. 261), *et-Temyîz*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, Matbûaatu Câmiâti'r-Riyâd.
- Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu'l-İmâm Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Matbaatu Dâri İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- en-Neşşâr Ali Sâmî, *Menâhîcu'l-Bahs 'inde Mufekkiriyyi'l-İslâm ve İktisâfu'l-Menheci'l-İlmî fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Dâru'n-Nahda, 1404.
- en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Mustedrek 'ala's-Sahîhayn*, Dâru'l-Fikr, 1398.

- en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, tsh. es-Seyyid Muazzam Huseyn, Menşûratu'l-Mektebetu'l-İlmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere, t. 3, 1397.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, et-Tab'atu'l-Ûlâ, 1358, ve Tab'atuna'l-Cedîdetu'l-Matbûati fî Dâri'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahîm, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, el-Kâhire, t. 6, 1402.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahîm, *el-İ'tisâm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr Âli Selmân, Mektebetu't-Tevhîd, el-Menâme, t.1, 2000.
- Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. A. Muhammed Şâkir, Şirketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır, t. 1, 1398.
- Ukyevî, Abdulkerim, *Nazariyyetu'l-İ'tibâr*, Kulliyetu'd-Dirâsati'l-İlmiyye ve'l-Arabiyye bi Dubai, Devletü'l-İmârâti'l-Arabiyyetu'l-Muttehîde, 1430.